

S.IBRAGIMOV LIRIKASINDA JALĞIZLIQ MOTIVI

Jienbaev M.

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámeketlik universiteti tayanış doktorantı

Annotaciya: Maqalada zamanagóy qaraqalpaq shayırlarınan biri S.Ibragimov lirikasında búgingi dúnya ádebiyatında baslı orınǵa shıqqan jalǵızlıq motivi qosıqlar mısasında tallandı.

Tayamsh sózler: jalǵızlıq motivi, ekzistencializm, lirikalıq qaharman, jalǵızlıq halatı.

Motiv – (lat. motions – háreket) termini muzika tanıw iliminen alınǵan bolıp, onı ádebiyattanıwda birinshi bolıp ilimiy termin sıpatında N.A.Veselovskiy óziniń «Syujet poetikası» miynetinde qollanǵan [1.594]. Motiv kórkem shıǵarmada qaytalanıwshı is-háreketler, obrazlar, tiykarınan bir sıpattaǵı syujetlerdiń birneshe shıǵarmalarda qaytalanıp, kórkemlep qollanıwında kórinedi. Motiv eń dáslep folklorlıq shıǵarmalarda qalıplesken. Erteklerde ógey analardıń ógey ul hám qızlarına jamanlıq qılıwı, mif hám dástanlarda batırlardıń iláhiy tuwılıwı hám jazmıshına ǵárezli erliklerdi islewi. Máselen, grek mifologiyasındaǵı Gerakl hám qaraqalpaq qaharmanlıq dástanı «Qoblan»daǵı batırlardıń tuwılıwınan eń sońǵı erliklerine shekemgi uqsaslıqlar: dáslepki erligi, dáw hám maqluq penen urısqaında hayal adamnıń járdem beriwı, eki batırdıń da ógey ákesiniń tapsırmaların orınlawǵa májbúr bolıwı sıyaqlı uqsaslıqlardıń hámmeı syujettiń poetikalıq bólegi esaplanǵan motivte kórinedi.

Jazba ádebiyatta bolsa motivlerdi qollanıw kórkem syujetti bayanlawdaǵı bir formulaǵa aylanıp úlgerdi. Mısalı, rus shayırları A.S.Pushkinniń «Kavkaz tutqını», M.Yu.Lermontovtıń «Kavkaz tutqını» poemaları hám F.R.de Shatobrianniń «Atala» povestinde ózge diyarlı qızdıń tutqın jigitti jaqsı kórip qalıwı, sońında qaharman jigittiń óliwi motive qollanılǵan. Lirikalıq shıǵarmalarda motivler epikalıq shıǵarmalardaǵı sıyaqlı tiykarınan is-hárekette emes, al lirikalıq qaharmannıń ishki keshirmeleri, obrazlardıń sıpatı hám xarakterinde kórinedi. Biz maqalamızda qaraqalpaq poeziyasınıń belgili wákili S.Ibragimov lirikasında jalǵızlıq motiviniń qollanıwı haqqında sóz etemiz.

Lirikalıq motivlerdiń biri bolǵan jalǵızlıq motivi shayırdıń ruwxıy-psixologiyalıq dúnyası hám ishki keshirmelerine ǵárezli bolıp, qosıqta jalǵız qaharman obrazın, onıń jalǵızlıqtaǵı halatın sáwlelendiriw arqalı kórinedi. Bunday obrazlar shayırdıń jaslıq jıllarındaǵı dóretiwshiliginde, orta jastaǵı hám keyingi dóretiwshilik jıllarında da ushırasıwı múmkin. Rus poeziyasında jalǵızlıq motivin óziniń turaqlı temasına aylandıran M.Yu.Lermontov boldı. Lermontov poeziyasındaǵı jalǵızlıq motivi haqqında: «Jalǵızlıq motivi derlik barlıq dóretpesine sińip ketken hám shayırdıń ruwxıy halatın sáwlelendiriwshi esaplanadı. Bul onıń jaslıq jılları menen baslanıp, keyingi lirikaları menen dawam etetuǵın hám motivine, hám baslı temasına aylanǵan» [2. 190-312].

Qaraqalpaq lirikasında bolsa bul motivti S.Ibragimov dóretiwshiligindejıyı ushıratamız. Jalǵızlıq motiviniń kelip shıǵıw tiykarı dúnya ádebiy aǵımlarınan biri bolǵan ekzistencializm menen baylanıslı. Sebebi, ekzistencializmniń koncepciyası boyınsha bolmıstı anlaw jolındaǵı qaharman barqulla jalǵız halatta bolıwı lazim. Shayırdıń bir qosıǵınan mısál keltireyik:

Biymánilik bolar bunnan sońǵısı.

Búginniń erteńnen parqı bolmaydı.

Ishtegi-tıstaǵı qarańǵılıqtı –

tek shamdı óshirip jeńip boladı [3.23].

Qosıqtaǵı lirikalıq qaharman átiraptaǵı ózgerislerge biyparwa, turaqlı waqıya hám hádiyselerden bezingen, qorshaǵan ortalıqtan ózin shette uslawdı qáleytuǵın obraz sıpatında sáwlelengen. Lirikalıq qaharman búginnen parqı joq erteńdi kóriwdi qálemeydi, búgingi albawlıqlardıń erteń onnan da beter hádiyselerge aylanıwın, búgingi biymánilikler, ádalatsızlıqlardıń erteń de qaytalanatuǵınan anlaǵan obraz sıpatında sáwlelengen. Bulardıń barlıǵın jeńip ótiwdiń birden-bir jolı – shamdı óshiriw, yaǵnıy ózin qorshap turǵan ortalıqtan qol úzip, ózin anlaw jolında bolmıs keshirmelerin jalǵız ózi basınan keshiriw degen sheshimge keledi. Bul ekzistencializmniń koncepciyasına tán pikirlewler. Mine, usı ekzistencializm filosofiyasını bassılıqqa alǵan dóretiwshiniń lirikasında jalǵızlıq motivine keń jol ashıladı.

Shayırsılay jasap ótti ómirin,

Qılǵanı-bilgeni ózine durıs edi.

Sonday máwrit keldi – bul jaqtı dúnya

Kózine jat jáne ǵánim kórinde [3.23].

Shuwmaqta óziniń jeke shaxsın, insaniylıǵın anlaw jolında, jámiyetten, qorshaǵan ortalıqtan, hátte dúnyadan bólek jasawǵa háreket etip atırǵan lirikalıq qaharman sońında sol dúnyaǵa jayǵaspay qaladı, dúnya oǵan biygana bolıp sezile beredi. Qosıqta dúnyaǵa ógeysirew motivi qollanılǵan bolıp, ol jalǵızlıq motivi menen únles, qaharmanń birdey ruwxıy halatında, uqsas psixologiyasında júz beredi. Qaharman ózin anlaw ushin jalǵızlıqta, izolyaciya jasawdı qáleytuǵın hám usı principlerin durıs dep esaplaytuǵın obrazda kórinedi.

Jalǵızlıq motivi búgingi dinniń jámiyetlik poziciyası hálsirep, dástúriy, milliy sanalıq úrip-ádetler ázzilese baslaǵan jańa global ásirde, ádebiyatta uluwma adamgershilik máselelerinen góre jeke shaxstıń

individual xarakteri hám bolmısın sáwlelendiriw maqseti menen baslı orıńǵa shıqtı. Sonlıqtan da, shayırlardıń dóretpelerinde jalǵız halattaǵı obraz, jalǵızlıq motivi tiykarǵı temalardan birine aylanıp úlgerdi. «Bul motiv búgingi kúnde óz áhmiyetin joǵaltpaydı, óytkeni XX-XXI ásirler jámiyetinde júz berip atırǵan hádiyselerdi sáwlelendirip, kópshilik jazıwshılar belgili bir shaxsqa, onıń problemalarına, individual keńislikti talqılawǵa dıqqat awdaradı hám bul usı waqıyalardı basınan keshirgen adamlardıń sezimlerine de tásir etedi» [4.22].

S.Ibragimovtıń «Meni jalǵız qoyıń» dep baslanatuǵın qosıǵında óz táǵdirine ǵárezli bolmısın jalǵız bastan keshiriw jolında ózi menen, ózin qorshaǵan ortalıq penen gúreske túsken qaharman kóz aldımızda sáwlelenedi:

Ayama alaman pútkil ómirimdi –
keleshegim mın san jorımı menen –
sıymayman hajmına kún hám tünlerdiń –
sıymayman bul aqsham óz ómirime.
Meni jalǵız qoyıń –
bir ózim kúlip,
bir ózim jılayın –
jeńilsin basım.
Usınshama júkti kótergen kókirek,
bul jekkeliktiń de kóterer tasın [3.107].

Qosıqta lirikalıq qaharman ashıq úndew menen, ózine shaqırıq penen jalǵız qalıwdı maqset etedi, lirikalıq obyektlerge qarata óziniń maqsetin, pikirin ashıq bayanlaydı. Qaharman óz táǵdirine jazılǵan, jaqsı hám jaman inamlardı qabil etiwde, mashaqatlardı jeńip ótiwde basqalar kómegine mütáj emes, ol qayǵısın, aldaǵı táǵdirin basqalarǵa ǵárezli bolıwın qálemeydi hám bul joldı jalǵız basıp ótiw ushın qarar qabil etken miytin xarakterli obraz sıpatında kóz aldımızda sáwlelenedi. Jalǵızlıq túsiniǵi, halatı kópshilik insanlar ushın qorqınshılı, ayarıshlı halat sıpatında sáwlelense, qosıqtaǵı lirikalıq qaharman ushın pútkilley kerisinshe, qolay hám bul processke ózinde shıdam payda etken.

Qosıqtıń basqa shuwmaqlarındaǵı pikirlerge dıqqat awdarayıq:

Meni jalǵız qoyıń –
úyreniskenmen
tünlerdiń bunshelli uzaqlıǵına.
Men ǵárip emespen, joq hám Shaxsánem.

Meni jalǵız qoyıń –
qoz bolsa boldı
oshaqta
dúmshemdi qoyıp alıwǵa [3.106-107].

Shuwmaqtaǵı pikirler lirikalıq qaharman ushın jalǵızlıq halatınıń biygana, qorqınshılı emes ekenligin, ol bul processni qıyın halat dep emes, al óz-ózin qayta janlandırıw, ózin túsiniw jolındaǵı gúres dep esaplaydı. Endi qaharman ushın doslar ya jaqınlar arasındaǵı qolaylıq emes, al jalǵız halatındaǵı, tünlerdi oshaq basında oylanıw hám otqa telmirip ótmishti eske túsiriw qolay. Bul process hárkimde hár qıylı tásir qaldırırwı, bir-birine qarama-qarsı processte keshiwi múmkin. Anglichan tilinde (ádebiyatında) jalǵızlıq sóziniń mánisi adamnıń qay halatta onı bastan keshiriwine qarap ózgeshelenedi: “Solitude – tánhalıq halatı bolıp, ol kóbirek jaqsı tásir etedi. Sebebi bunda insan óziniń ishki “men”in payda etedi. Loneliness – jalǵızlıq sózi unamsız mánige iye, awırıwlı tájiriye sıpatında ruwxıy hám fizikalıq densawlıqtı jamanlastıradı, tánhalıq insan ruwxın páklese, jalǵızlıq bolsa onı jemiredi” [5.12-13].

Jalǵızlıq halatı insan psixologiyasına, ruwxınıń erki hám pütünligine ǵárezli birde jalǵızlıq (loneliness), birde tánhalıq (solitude) bolıp keledi, bul processni qalay basınan keshiriwi onıń shıdamı hám ruwxıy erkinligine baylanıslı qubılıs. Biz sóz etken S.Ibragimov qosıqlarındaǵı lirikalıq qaharman, onıń jalǵızlıq processindeǵı keshirmeleri hám tózimlik xarakteri kóz aldımızǵa búgingi turmistaǵı aktual problema, jalǵızlıq gúresi jolındaǵı ózin anlawǵa, ishki dúnyasındaǵı jańa, gózzal qubılıslardı ashıwǵa umtılıp atırǵan insan sıpatında sáwlelenedi.

ÁDEBIYATLAR

1. Литературная энциклопедия терминов и понятий. Москва НПК «Интелвак» 2001.
2. Щемелева Л.М., Коровин В.И., Песков А.М., Трубин В.Н. – Мотивы поэзии Лермонтова // Лермонтовская энциклопедия. М., 1981.
3. Ибрагимов С. Таңламалы қосықлар. Нөкіс: Билим, 2016.
4. Баранова К.Н., Афанасьева О.Г. Мотив «Одиночества» в романе Д.Ж. Грина «Бумажные города». Москва, Вестник МГПУ. Серия «Филология. Теория языка. Языковое образование», 1(49), 20-33. DOI: 10.25688/2076-913X.2023.49.1.02. BaranovKM@mgpu.ru, <https://orcid.org/0000-0002-2740-1643>
5. Қиличева М.Р. Инглиз ва ўзбек адабиётида психологик ҳолатлар талқинида адабий тасвир муоммоси (ёлғизлик мотиви мисолида). фил. фан. фал. док. автореферат. Бухара, 2020.